

En översikt över den rysk-ortodoxa kyrkans Moskvpatriarkat som påverkansoperatör

Anders Strindberg

Begreppen *desinformation* och *påverkansoperationer* är breda men dess kärna består av försök att manipulera en befolknings själv- och världsuppfattningar genom falska eller vilseledande uppgifter.¹ Genom att påverka uppfattningen om ett skeende, en konflikt, en specifik fråga eller aktör ämnar den angripande makten skapa förvirring, likgiltighet, missnöje eller förändrade lojaliteter för att på så sätt skaffa sig strategiska fördelar.

I det pågående ryska anfallskriget mot Ukraina har den rysk-ortodoxa kyrkans Moskvpatriarkat (MP) tydligt framträtt som en viktig aktör i fråga om desinformations- och påverkansoperationer. Detta är dock inte en ny roll för MP. Den ryska statsledningen har sedan Sovjetunionens kollaps både konstruerat och utnyttjat ”värderingar, traditioner och religiös tro” i maktpolitiska syften, inom en ansats som har kallats ”strategisk konservatism.”² MP tillhandahåller både narrativ för påverkan och strukturer genom vilka dessa narrativ kan spridas och kan därför ses som en hörnsten i Rysslands strategiska konservatism.

Föreliggande memo belyser MP som desinformations- och påverkansoperatör, i syfte att ge vägledning åt myndigheter vars uppdrag inbegriper någon aspekt av denna utmaning. Memot ger en historisk översikt över förhållandet mellan de politiska och kyrkliga ledningarna i Moskva och en tematisk översikt över de strukturer och narrativ som är centrala för MP:s politiska påverkansaktiviteter. På detta följer en analys av hur MP:s verksamhet har påverkats av kriget i Ukraina, de effekter detta kan ha på dess verksamhet över lag, samt de utmaningar detta kan innebära för svenska myndigheter och civilsamhällets organisationer.

PROBLEMBILD

Samarbetet mellan stats- och kyrkoledningarna i Moskva har sin upprinnelse i en ideologisk samsyn som växt fram gradvis sedan Sovjetunionens sammanbrott, men som systematiserades efter Putins tillträde till presidentämbetet 2000 och intensifierades ytterligare i och med den nuvarande Moskvpatriarkens tillträde 2009.³ Den rysk-ortodoxa kyrkans världsomfattande

strukturer och nätverk är både väl etablerade och legitima. Detta har gjort dem synnerligen användbara för desinformation och politisk påverkan både inom och utanför Rysslands gränser. Med utgångspunkt i föreställningen om Moskva som *det tredje Rom* (vilket diskuteras utförligare nedan) har MP kommit att utgöra en viktig kontaktyta gentemot en rad grupperingar med olika målsättningar, vars gemensamma nämnare är att de på olika sätt – medvetet eller omedvetet – stärker eller stöder Moskvaställning. Exempelvis har MP varit viktig för lokalt motstånd mot NATO och EU-medlemskap i Bosnien och Serbien samtidigt som dess verksamhet i Georgien bland annat har gått ut på att russifiera det territorium som sedan 2009 kontrolleras av ryska styrkor.⁴ I övriga Europa och västvärlden har MP varit en viktig, för att inte säga tongivande del av det organisatoriska ekosystem inom vilket Kreml odlar kontakter med, och inflytande över olika högerextrema, reaktionära och antidemokratiska grupperingar. I hela området kring Svarta havet har MP givit aktivt stöd till begrepp som *den ryska världen* och *det nya Ryssland* i linje med Kremels maktpolitiska syften.⁵ En hård och komplex kyrkostrid i Ukraina var en viktig del av upptakten till det anfallskrig som Ryssland inledde i slutet av februari 2022. MP:s starka och direkta stöd för Putinregimens anfallskrig mot Ukraina har tydligt blottlagt relationen till Kreml och ådragit MP massiv kritik, inte minst från andra ortodoxa kyrkor men även internt inom den egna rysk-ortodoxa kyrkan. Förtroendekrisen är så omfattande att vissa bedömare menar att patriarken och MP:s hierarki nu står och faller med regimen och krigslyckan. Denna utveckling har ett antal viktiga konsekvenser:

I FRÅGA OM KRIGET I UKRAINA

- Inom de narrativ som försetts med teologiska ramverk och propagerats av MP i samklang med Kreml är ockupationen av Donbass ett delmål snarare än ett slutmål.
- MP kan förväntas vara en aktiv del av det eventuella arbetet att knyta Donbass till Kreml och försök att söndra och underminera det ukrainska civilsamhället och den ukrainska statens kontroll över ukrainskt territorium.
- MP förefaller förbereda ett intensifierat eller effektiviserat arbete att etablera kontroll inom rysk-ortodoxa kyrkor i Rysslands grannländer.

I FRÅGA OM PÅVERKANSOPERATIONER:

- MP:s försök att kontrollera och manipulera den rysk-ortodoxa och bredare ortodoxa menigheten, ur ett svenskt perspektiv, både utnyttjar och undergräver religionsfrihetens starka grundlagsskydd och är därmed att betrakta som ett angrepp på demokratin.
- Inom rysk-ortodoxa kyrkan finns ett ökande och alltmer öppet motstånd mot MP:s teologiska apologetik för Kremels politiska målsättningar. Att MP utnyttjar den rysk-ortodoxa kyrkans strukturer för politisk påverkan innebär således inte att kyrkan som sådan, eller i sin helhet, är en påverkansoperatör.
- Internt och lokalt motstånd mot MP kan medföra personliga risker för initiativtagarna. Omgivningens hållning och åtgärder kan vara avgörande för kyrkfolkets säkerhet och motståndets bärkraft.
- Försök att minimera MP:s förmåga att idka desinformation och påverkan genom åtgärder som behandlar rysk-ortodox kyrklighet som en monolitisk enhet kan försvaga det interna motståndet och därmed spela MP i händerna.
- Myndigheter och civilsamhällets organisationer, i sina kontakter med rysk-ortodox kyrklighet, måste vara medvetna om skillnaderna mellan ortodoxt teologiskt tankegods och MP:s politiska tankegods.

VIKTIGA DISTINKTIONER

Det är synnerligen viktigt att särskilja mellan de kyrkliga strukturer som utnyttjas för att främja ryska maktanspråk och de aktörer som utnyttjar dessa strukturer. Begreppen ”ryske-ortodoxa kyrkan” och ”Moskvapatriarkatet” används ofta som synonymer eftersom hela kyrkan formellt styrs av patriarkatets hierarki i Moskva. I detta memo görs dock en analytisk distinktion mellan de två begreppen: ”MP” avser här uteslutande patriarken och kyrkans Moskvabaserade hierarki, det vill säga dess ledningsgrupp. För övriga kyrkan – stift, församlingar och kyrkfolk – används begreppet

”ryske-ortodoxa kyrkan.” Distinktionen är viktig. Den strategiskt politiska påverkan som diskuteras i detta memo formges och gestaltas av ledningen i Moskva och propageras utåt till andra grupperingar men även neråt inom de egna strukturerna. *Det ryske-ortodoxa kyrkfolket i Ryssland var det ursprungliga och primära målet för MP:s politiska påverkan.* I en svensk kontext kan konstateras att det är individens grundlagsskyddade religionsfrihet som utnyttjas, manipuleras och skadas av MP:s politiska verksamhet.

DEN ÖSTORTODOXA KYRKOGENEMSKAPEN

Det finns två stora, väl avgränsade ortodoxa kyrkofamiljer: de orientaliska kyrkorna⁶ och de östortodoxa kyrkorna. Den ryske-ortodoxa kyrkan är en av fjorton helt, och två delvis erkända självständiga (*autokefala*) kyrkor inom den världsvida östortodoxa kyrkogemenskapen. Var kyrka tillerkänns jurisdiktion över ett specifikt territorium men flera har även extraterritoriella strukturer runt om i världen. Kyrkorna utgör en gemenskap såtillvida att de alla erkänner varandra som dogmatiskt och juridiskt legitima (kanoniska) och är liturgiskt, sakramentalt och kyrkorättsligt förenade i tillägnelse och utövande av den gemensamma traditionen.

De fjorton autokefala kyrkorna, som tillsammans räknar cirka 300 miljoner medlemmar runt om i världen, företer stor kulturell och etnisk mångfald där den gemensamma nämnaren är att den kristna tron vilar på samma dogmatiska grunder. Denna gemenskap har inget överhuvud men den Ekumeniske patriarken av Konstantinopel – ett ämbete som sedan 1991 innehas av Bartolomeus (Achontonis) – betraktas av tradition som ”den främste bland jämlikar.”⁷ Av dessa fjorton kyrkor har sex egna församlingar i Sverige: Konstantinopel, Antiokia, Ryssland, Serbien, Grekland, Georgien, Bulgarien. Ytterligare fyra kyrkor – Alexandria, Jerusalem, Cypern, Polen – saknar egna kyrkostrukturer i Sverige men representeras av Konstantinopel.

Figur 1: De 14 helt, och två delvis autokefala kyrkor som tillsammans utgör den kanoniska östortodoxa kyrkogemenskapen

DEN RYSK-ORTODOXA KYRKAN

Den rysk-ortodoxa kyrkans territoriella auktoritet och anspråk innefattar de forna sovjetrepublikerna, ortodoxt troende bosatta i dessa länder, samt dessa länders världsvida diaspora.⁸ Dess jurisdiktion innefattar dessutom de ortodoxa kyrkorna i Japan och USA samt ortodoxt troende i Kina. Kyrkans medlemsantal är svårberäknat men en uppskattning är att den 2011 räknade cirka 110 miljoner medlemmar varav 95 miljoner i Ryssland.⁹ Detta gör den rysk-ortodoxa kyrkan till den östortodoxa kyrkogemenskapens största kyrka både territoriellt och till medlemsantal. Kyrkans överhuvud sedan 2009 är Patriark Kirill (Gundjajev) som då valdes till ”Patriark av Moskva och Hela Ryssland.”¹⁰

EN POSTSOVJETISK POLITISK IDENTITET...

För att förstå MP som ett politiskt verktyg för Kreml är den ryska statens och den rysk-ortodoxa kyrkans respektive situation efter Sovjetunionens sammanbrott avgörande. Sammanbrottet skapade stora osäkerheter inom landet vilket ledde till politiska, ekonomiska och ideologiska frågetecken inför framtiden.¹¹ Samtidigt som ett försvagat Moskva sökte efter en postsovjetisk identitet och *raison d'état* fick liberala och demokratiska värderingar snabb spridning och effekt i Rysslands närområde. De nya idealen omsattes i politiska omvälvningar och omorienteringar, bland annat genom den gradvisa utökningen österut av både EU och NATO, vilket ytterligare försvagade Moskvas ställning. Det är svårt att överskatta den effekt som kriget i det forna Jugoslavien hade på den politiska ledningen i Moskva. Från Moskvas horisont såg den politiska ledningen en tydlig seger för NATO och Västeuropa mot en av Moskvas få kvarvarande bundsförvanter, mitt i Europa. Moskvas intressesfär upplevdes stå under angrepp; angrepp som genomfördes med både vapenmakt och idéer.

För att förebygga inrikespolitisk söndring och utrikespolitisk marginalisering började den politiska ledningen i Moskva under 1990-talet att konstruera en ny postsovjetisk rysk identitet.¹² Denna byggdes på grundval av ett antal nostalgiska och triumfatoriska teman från den ryska historien.¹³ Genom ett noggrant urval av historiska förebilder ville man visa att Ryssland förvaltar ett värdefullt och varaktigt arv som inte bara har ett djup utan dessutom ett syfte och en framtid. Bland förebilderna fanns den kejsarliga praktiken och äran under Peter den Store och Nikolaj II, folkets uppoffringar och seger mot Nazi-Tyskland under Stalin, och inte minst den rysk-ortodoxa kyrkans eviga sanningar – sanningar som anförtröts Ryssland och givit henne en unik identitet som *det Heliga Ryssland* och *det Tredje Rom* (se nedan).”Rysk statsbyggnad vilar idag på tre pelare – en stark stat, starka väpnade styrkor och en stark ortodox kyrka – under patriotismens banér.”¹⁴

... OCH KYRKANS ÅTERUPPSTÅELSE

Samtidigt genomgick kyrkan sin egen omvälvning. Den rysk-ortodoxa kyrkan har förvisso varit en central och viktig del av rysk identitet sedan sent 900-tal.¹⁵ Efter 70 år av sovjetisk förföljelse blev kyrkan på 1990-talet återigen en nyckelspelare i samhället. Djupet och bredden av de religiösa traditioner och värderingar som kyrkan förvaltade hade uppfattats som ett hot av den sovjetiska statsledningen men sågs nu av den politiska eliten som en viktig tillgång och förankring.

Den ryska grundlagen 1993 fastslog att kyrka skall vara skild från stat. MP satte snabbt i gång med att återupprätta sina institutioner, återta egendomar, evangelisera samhället, samt motarbeta intrång från andra samfund i Ryssland. Det sistnämnda projektet har skett i nära samarbete med staten, som bland annat har använt lagstiftning mot extremism för att begränsa religionsfriheten för utländska trossamfund.¹⁶ Den moraliskt konservativa och hierarkiskt organiserade kyrkoledningens var genuint misstänksam, för att inte säga fientligt inställd till tankar om både demokrati och mångfald. Vad gäller dess syn på utvecklingen utanför Ryssland bör även här noteras kriget i det forna Jugoslavien; ur rysk-ortodoxt perspektiv är den serbisk-ortodoxa kyrkan en mycket närstående systerkyrka inom den östortodoxa kyrkogemenskapen. De albanska separatisternas väl dokumenterade förstörelse av kyrkor och kloster och mord på kyrkfolk i Kosovo chockerade inte bara MP utan ortodoxt troende i och utanför Ryssland.¹⁷ Att detta gjordes ”under NATO:s överinsyn” och ”för att sprida demokrati” har etsat sig fast inom delar av den östortodoxa historieskrivningen och har utgjort en viktig del av MP:s förmåga att utöva politisk påverkan, både inom och utanför den egna kyrkostrukturen.¹⁸

”STRATEGISK KONSERVATISM”

Den hållning som ramar in Kremls och MP:s gemensamma politiska verksamhet sedan 1990-talet har benämnts ”strategisk konservatism.”¹⁹ Begreppet myntades 2014 och är ett försök att beskriva den ryska ansatsen att propagera, forma och manipulera folklig tilltro till specifika aspekter av tradition och kulturella normer ”som verktyg för att uppfylla olika inrikes- och utrikespolitiska målsättningar.”²⁰ Detta fokus gör begreppet till ett användbart ramverk för att bättre förstå samklängen mellan Kreml och MP.

Konservatism är enligt Svenska akademins ordbok en ”benägenhet att hålla fast vid det bestående och hävdvunna; motvilja mot förändringar; särskilt politiskt samhällsbevarande läggning.”²¹ Det rör sig alltså om ett förhållningssätt eller attityd, snarare än en ideologi; en tanke om att det är viktigt att bygga på det kända, det förflutna eller hävdvunna, och att snabba omvälvningar eller förändringar är i sig själva skadliga. *Strategisk konservatism*

avser Kremles systembevarande och maktpolitiska tillämpning av detta förhållningssätt; ett specifikt ramverk av utvalda historiska förebilder som på olika sätt förknippar regimen med det förflutnas trygghet, storhet och styrka, och som kan aktivt manipuleras för att uppnå politiska resultat. Peter den Stores reformer, Romanovdynastins prakt, den sovjetiska segern mot Nazi-Tyskland under Stalin, folkets övermänskliga uthållighet, och inte minst kyrkan som förvaltare av ett unikt andligt arv. De förebilder och mönster som återfinns inom denna ansats är inte nödvändigtvis samstämmiga, i vissa fall kan de till och med vara motstridiga.²² De har dock alla det gemensamt att de understryker vikten av tilltro till politiska och religiösa auktoriteter vars beteende och uttalanden inte får ifrågasättas; att kollektivets behov alltid och överallt står över individens; samt att traditionernas och trygghetens naturliga fiende är den dekadenta, postmoderna, liberala och demokratiska västvärlden.²³

Strategisk konservatism är inte en ideologi så mycket om ett utslag av den identitetsbaserade politik som har kommit att känneteckna rysk statsmannakonst sedan Sovjetunionens sammanbrott. Icke desto mindre är det en ”marknadsförbar filosofi” som är utformad för att kunna ”konkurrera internationellt” med alternativa tankegods.²⁴ Som sådan uppfyller den två närliggande defensiva syften: att inom Ryssland förebygga och förhindra krav på förändringar eller reformer som inte initierats av statsledningen, och att minimera den attraktionskraft som västvärldens tankegods kan ha bland det ryska folket. Ett tredje syfte är offensivt: att stärka politiska, religiösa och etniska grupperingar i andra länder som av olika skäl tilltalas av kritik mot västvärldens demokratiska samhällsordning.

Inom Ryssland handlar den strategiska konservatismen om att stärka Moskvas ställning genom att *motverka* osämja och missnöje mot regimen; utanför Rysslands gränser är syftet att stärka Moskvas ställning genom att *amplifiera* osämja och missnöje mot regimen ideologiska fiender.

FRÅN *symfonia* TILL SYMBIOS

MP:s postsovjetiska attityd och projekt var på många sätt en spegelbild av den politiska ledningens, men samarbetet inleddes alltså på olika premisser, och på visst avstånd. Ur Kremles synvinkel handlade samarbetet med MP om att den rysk-ortodoxa kyrkan tillhandahåller stabilitet och långsiktighet och därför kan tjäna som motvikt mot politiska och sociala omvälvningar.²⁵ Dessutom, ur ett strukturellt perspektiv har den rysk-ortodoxa kyrkan en organisation som underlättar marknadsföring av idéer både inom och utanför Rysslands gränser, och som därmed är väl lämpad för den strategiska konservatismens både defensiva inrikespolitiska och offensiva utrikespolitiska syften.

Under Patriark Aleksij II, som tillträdde ämbetet 1990 och innehade det till sin bortgång 2008, var MP framförallt fokuserat på behovet att både skydda kyrkan och evangelisera samhället. Staten sågs som garant för kyrkans verksamhet och status men samtidigt som en separat aktör med en egen agenda.²⁶ Denna syn på förhållandet mellan stat och kyrka grundar sig på den bysantinska tanken om samklang (gr. *symfonia*) mellan den världsliga och andliga makten, och hade varit rysk-ortodox praxis under flera århundraden innan revolutionen 1918.²⁷

När Patriark Aleksij II dog och den nuvarande patriarken Kirill tillträdde 2009 övergick denna *symfonia* snabbt till symbios. Strax efter den nye patriarkens tillträde gav MP sitt öppna stöd för Putins återval till presidentposten. Kirill beskrev Putins ledarskap som president 2000-2008 och därefter som premiärminister, som ”ett Guds mirakel.”²⁸ Samtidigt fördömde han oppositionen mot Putins återval till presidentämbetet som ett ”öronbedövande skrån” av en minoritet som låtit sig förföras av västvärldens konsumentkultur.²⁹ När protester bröt ut i samband med den djupt problematiska valrörelsen och återvalet av Putin 2012, drabbades även den rysk-ortodoxa kyrkan. Bland annat valde det feministiska punkkollektivet *Pussy Riot* att framföra sin protestsång ”Guds moder, fördriv Putin!” i Kristus Frälsarens katedral, som en kombinerad protest mot staten och kyrkan.

Sedan detta omtag under Patriark Kirill har symbiosen stärkts. Patriarken har framträtt som en av Putins viktigaste bundsförvanter och banden mellan kyrka och stat har blivit allt tydligare. I den nya grundlag som antogs 2020 fastläs att Ryssland, ”förenad av en tusenårig historia, bevarar minnet av sina förfäder, som till oss överlämnat idealen och tron på Gud.”³⁰ Denna formulering är (bland annat³¹) en hänvisning till Rysslands ursprung som liktydigt med den rysk-ortodoxa kyrkans tillblivelse, vilket skedde i och med det så kallade *dopet av Ryssland* år 988 (se nedan).

Kirill – en före detta KGB-agent³² – har beskrivits som en ”kulturkrigare”³³ och är väl medveten om att rysk-ortodox tillhörighet i dagens Ryssland är en framför allt kulturell yttring, snarare än ett uttryck för personlig andlighet.³⁴ Det finns fog för att dra slutsatsen att kyrkans kulturella och systembevarande mission är viktigare än den andliga och pastoralas för att bestå som en maktfaktor med hög status i det ryska samhället.

TVÅ HUVUDSAKLIGA FLÖDEN FÖR PÅVERKAN

MP:s politiska påverkan bedrivs genom kyrkans egna strukturer, men även genom ett nätverk av (mer eller mindre) fristående organisationer och grupper, i samarbete med ”ortodoxa oligarker” och ”intellektuella entreprenörer.”³⁵ Syftet med detta nätverk är att bereda väg

för den ryska statsledningens inrikes- och utrikespolitiska agenda genom att motverka framväxten av demokratiska och liberala värderingar, undergräva förtroende för EU och NATO samt framhäva Ryssland som det enda varaktiga alternativet till västvärldens dekadens och sönderfall. Denna agenda gäller både inom och utom Ryssland och tillämpas även av MP mot det egna kyrkfolket.³⁶

Verksamheten tar dels sikte på den östortodoxa kyrkogemenskapen, dels på icke-ortodoxa politiska och kulturella grupperingar som kan förväntas vara positiva till MP:s budskap. Inom den egna kyrkan och den bredare östortodoxa kyrkogemenskapen kan MP ta avstamp i ett gemensamt språkbruk inom ett gemensamt teologiskt ramverk. Samtidigt grundas dess arbete gentemot grupperingar utanför den östortodoxa kyrkogemenskapen, inklusive andra trossamfund, på en mer generaliserbar kulturkritik där Rysslands ”traditionella värderingar” ställs mot västvärldens dekadens, liberalism och demokrati; ett ständigt återkommande tema i detta brobyggande är exempelvis oron att den heteronormativa kärnfamiljen är hotad av såväl individualismen som feminismen.³⁷ I ett tidigt exempel på denna ansats manade Metropoliten Hilarion (Alfejev) av Volokolamsk, chef för MP:s utrikesförvaltning, redan 2004 till global gemensam kamp bland traditionella trossamfund mot västvärldens ”antikristna och antireligiösa” agenda.³⁸

NARRATIV FÖR PÅVERKAN

Ett antal narrativ kan särskiljas inom MP:s politiska påverkansoperationer. Grundläggande är en mycket gammal tanke om Moskva som den naturliga förvaltaren av sann kristendom efter Rom och Konstantinopel. Denna grundtanke möjliggör i sin tur ett antal sekundära narrativ som alla syftar till att på olika sätt framhäva Moskva som politikens, moralens och kristenhetens medelpunkt. I dessa narrativ blandas teologi, kyrkohistoria och politik med maktpolitiska konsekvenser inom ramarna för Moskvas strategiska konservatism. I verksamheten utanför Ryssland är syftet att åstadkomma splittring och/eller förvirring bland målgrupperna *som i sin tur* leder till ifrågasättande av det egna samfundets och/eller samhällets existerande ordning, *som i sin tur* kan användas för att stärka Moskvas ställning.

”DET TREDJE ROM”

Tanken på Moskva som kristenhetens naturliga medelpunkt – det nutida förkroppsligandet av det romerska riket – bygger på en delvis ortodoxt kristen och en delvis rysk nationalistisk historieskrivning. Under det första kristna millenniet betraktade kyrkan patriarken i Rom, påven, som den förste bland jämlikar. Dels var Rom imperiets huvudstad men patriarkatet hade dessutom

Figur 2: Den strategiska konservatismens flöden. Anpassat efter Conley (2022), s. 21.

grundats av Jesu lärjunge Petrus, som också var ämbetets förste innehavare. I och med den stora kyrkosplittningen 1054, då västkyrkan skiljdes från östkyrkan (d.v.s. det som idag är den katolska kyrkan skiljdes från det som idag är den östortodoxa kyrkogemenskapen) förverkade Roms patriark denna hedersplats. Den tillföll istället patriarken av Konstantinopel, huvudstad i det bysantinska (östromerska) riket – *det andra Rom*.

När Konstantinopel erövrades av turkarna 1453 och det sista bysantinska fortet föll 1475 bröts både den politiska och kyrkliga kontinuiteten, och den *symfonia* som funnits mellan kejsaren och patriarkatet gick förlorad. Efter Bysans fall var storfursten av Moskva den mäktigaste ortodoxe härskaren och det dröjde inte länge innan Moskva tillskrevs både det världsliga och kyrkliga arvet efter Rom och Konstantinopel – *det tredje Rom*.³⁹ En av de första att göra denna koppling var Moskvapatriarken Zosimus som 1492 beskrev Storfursten Ivan III som ”den nye kejsaren Konstantin i det nya Konstantinopel: Moskva.”⁴⁰ Ivan III var den förste att kalla sig själv tsar – kejsare – och gjorde den bysantinska kejsarliga dubbelörnen till Rysslands riksvapen. Föreställningen om Moskva som det tredje Rom är alltså inte ny, den har fyllt olika politiska, kyrkliga och identitetsskapande funktioner sedan 1500-talet.⁴¹ Idag utgör den bland annat en grundplåt i Moskvans kyrkliga och politiska anspråk på att vara den östortodoxa världens, och därmed kristenhetens, medelpunkt.

”Russkij Mir” och ”Heliga Ryssland”

Ett av de tidigaste postsovjetiska initiativen för att skapa en positiv bild av Ryssland var ”Den ryska världen,” *Russkij Mir*. Detta begrepp, och den rörelse det gav upphov till, syftade till att främja rysk kultur och det ryska språket, framförallt för att återkoppla den ryska diasporan med hemlandet. Till skillnad från MP:s egna religiöst baserade strävan att attrahera ryska diasporagrupper var *Russkij mir* avsedd att göra ryskhet attraktivt inom ett multietniskt och multikonfessionellt ramverk; en återspeglning av Ryssland faktiska demografiska verklighet.⁴²

2007 grundade Putin Stiftelsen Russkij Mir och knöt den hårt till regimen agenda och målsättningar.⁴³ Stiftelsens styrelse består idag av Rysslands utrikesminister, kulturminister, utbildningsminister och chefen för det ryska utbildnings- och vetenskapsrådet, med den biträdande chefen för Rysslands presidentkansli som ordförande.⁴⁴ Enligt vissa bedömare kan *Russkij mir* förstås som en revanschistisk ansats att återvinna Sovjetunionens förlorade territorium.⁴⁵ På stiftelsens egen hemsida har *Russkij mir* beskrivits som ett ramverk för Rysslands utövande av ”mjuk makt.”⁴⁶

Russkij mir som rörelse och stiftelse främjar en världsbild som ”konstruerats i avsiktlig opposition mot västvärlden.”⁴⁷ I denna världsbild finns bland annat tanken om Moskva som

det tredje Rom och MP har varit en ivrig understödare av, och kanal för *Russkij mir*.⁴⁸ Patriark Kirill har definierat *Russkij mir* som ”en gemensam civilisation grundad på tre pelare: östkyrkans ortodoxi, rysk kultur och i synnerhet ett språk och gemensam historieuppfattning, sammanfogade genom en gemensam vision om fortsatt social utveckling.”⁴⁹ Även om *Russkij mir* som begrepp helt saknar grund i ortodox teologi ser MP det som ”ett andligt begrepp” och ”en påminnelse om att genom dopet av Ryssland konsekreerade Gud dessa människor till uppgiften att bygga det Heliga Ryssland.”⁵⁰

Begreppet *Heliga Ryssland* är komplext men löper parallellt med narrativet om det Tredje Rom och handlar om Rysslands gudomliga utkorelse och det jordiska himmelrike som är Rysslands arvsrätt. Denna gudomliga utkorelse tog sin början i det som kallas ”dopet av Ryssland,” då Vladimir I, Storfurste av Kiev, år 988 lät döpa sig och därefter döpte sin familj och hela sitt folk. Metropoliten Hilarion (Kapral) – som tillhör Ryska utlandskyrkan och inte står under MP – har förklarat den andliga och världsliga verklighet som började i och med Vladimirs dop i Kiev:

*Som den ryska ortodoxa kyrkans döttrar och söner är vi alla medborgare i det Heliga Ryssland. När vi talar om det Heliga Ryssland talar vi inte om Ryska federationen eller något annat jordiskt civilsamhälle. Snarare handlar det om en livsstil som varit vår arvedel genom seklen, nedärvd genom det ryska landets stora helgon... Det är ingen bedrift att helt enkelt kalla sig 'ryss.' För att vara en äkta ryss måste man först bli ortodox och leva ett liv inom kyrkan, som våra förfäder – det Heliga Rysslands grundare – gjorde.*⁵¹

KAMPEN MOT ANTIKRIST

Inom den strategiska konservatismen fick narrativet om det tredje Rom ett nytt liv, men även nya dimensioner och användningsområden. Exempelvis har den ryske filosofen Alexander Dugin – vars tankevärld kombinerar bland annat etnopluralism, ockultism och antisemitism – populariserat en version där Ryssland inte bara är utkorat som Roms världsliga och andliga arvtagare utan dessutom som huvudkombattant i den slutgiltiga striden mot antikrist.⁵² Dugins konspirationsteoretiska tankevärld är dynamisk och föränderlig, men innefattar bland annat tanken om att en hemlig elit av ”Jude-Frimurare” försöker skapa en ny ”världsordning” under en enhetlig ”världsregering.”⁵³ Enligt Dugin har dessa konspirationer sitt ursprung i Upplysningens förnuftsstro och abrupta förkastande av religiösa dogmer.⁵⁴

Dugins narrativ inramar, dels en mycket hätsk religionsbaserad ”rysk” kritik mot den dekadenta västvärlden och dess förnuftsbaseerade värderingar, dels ett propagerande för en multipolär geopolitisk ordning där maktbalans

uppnås, ”inte mellan ett litet antal länder... utan mellan ett antal civilisationer.” I denna framtid handlar sann nationell suveränitet inte om ett formellt erkännande från det internationella samfundet, utan om ”förmågan att försvara sin frihet och oavhängighet mot externa utmaningar.”⁵⁵ Dugins kulturkritik har fått genomslag i ett antal radikalnationalistiska och identitära rörelser i väst, varav vissa är våldsbejakande.⁵⁶ Samtidigt har hans geopolitiska teorier marknadsförts gentemot stater som är negativt inställda till västvärldens hegemoni och värderingar, bland annat Iran.⁵⁷ Dugin har ingen officiell ställning inom vare sig den ryska statsapparaten eller MP men båda hans ansatser – den kulturkritiska och den geopolitiska – sammanfaller med Kremls utrikespolitiska agenda och marknadsförs i delar av MP:s ekosystem.

RYSKA FOLKETS VÄRLDSRÅD OCH *katehon*

Dugins främste välgörare och publicist är Konstantin Malofejev som beskriver sig själv som ”ortodox entreprenör.”⁵⁸ Han är bland annat grundare av Rysslands största kyrkliga välgörenhetsorganisation, ägare av Tv-kanalen *Tsargrad* (där Dugin har varit en återkommande gäst), och driver den antiliberala tankesmedjan *Katehon*. Malofejev har åtminstone sex ordensutmärkelser från MP.⁵⁹ Han är dessutom vice ordförande i Ryska folkets världsråd (RFV), en struktur vars ordförande sedan 2009 är Patriark Kirill. RFV grundades 1993, på initiativ av Kirill själv, då han var chef för MP:s utrikesförvaltning. Organisationens syfte är att ”föreina alla ryska människor, oavsett deras hemland och politiska åsikter.”⁶⁰ Även denna struktur syftar dock till att främja Moskvas maktpolitiska agenda. Under RFV:s kongress 2006, som hölls i Kristus Frälsarens katedral i Moskva, antogs ”Den ryska deklarationen om mänskliga rättigheter,” en motvikt till västvärldens förnuftsbaseade och individualistiska syn på mänskliga rättigheter.⁶¹

Malofejevs tankesmedja *Katehon* tar sitt namn från 2 Tessalonikerbrevet 2. Givet Malofejevs prominenta position i MP:s strukturer är verserna 1-8 värda att läsa i sin helhet:

¹När det gäller vår herre Jesu Kristi ankomst, då vi skall samlas hos honom, ber vi er, bröder, ²att inte strax tappa fattningen och bli uppskrämda, om man hänvisar till Anden eller till något som vi skulle ha sagt eller skrivit och säger att Herrens dag är här. ³Låt inte lura er på något vis. Ty först måste avfallet ske och laglöshetens människa uppenbaras, undergångens son, ⁴motståndaren, han som förhäver sig över allt som kallas gud eller heligt och sätter sig i Guds tempel och utger sig för att vara Gud. ⁵Minns ni inte att jag sade detta redan när jag var hos er? ⁶Och ni vet vad det är som nu hindrar honom så att han inte kan träda fram förrän hans stund är inne. ⁷Ty laglösheten är redan verksam, som en hemlighet; det som återstår är att han som ännu hindrar röjs ur vägen. ⁸Då skall den Laglöse uppenbaras, han

*som herren Jesus skall dräpa med andedräkten ur sin mun och förinta med glansen vid sin ankomst.*⁶²

Den grekiska benämningen på ”den som hindrar” antikrist och håller tillbaka ondskan i verserna 6-7 är *katehon* (κατέχων), vilket ger en inblick i uppfattningen om den egna verksamheten som odlas av Malofejev och hans krets. I detta sammanhang förkroppsligas antikrist – ”den Laglöse” som bedrar världen och förhäver sig över allt som är heligt – av den förnuftsdyrkande och dekadenta västvärlden under USA:s ledning. Vissa versioner av denna tolkning ser Putin personligen som *katehon*, vilket ger hans regim och agenda en apokalyptisk dimension.⁶³

I likhet med Dugins tankegods har även dessa idéer funnit gehör bland individer och grupper i väst som motsätter sig den existerande samhällsordningen. Bland annat återfinns de inom delar av Q’Anon-rörelsen.⁶⁴ Också i likhet med Dugins tankegods marknadsförs Malofejevs idéer inom MP:s strukturer, där Malofejev själv åtnjuter hög status och aktning, utan teologiska invändningar från patriarken eller övriga delar av hierarkin.

”Novorossija”

En av de mest påtagliga produkterna av narrativet om det tredje Rom och *Russkij mir* är begreppet ”det nya Ryssland,” *Novorossija*. Historiskt sett beskriver begreppet ett landområde inom det ryska riket norr om Svarta havet vars omfattning har varierat beroende på tidsperiod och administrativa omorganisationer. Det skapades på mitten av 1700-talet som ett militärdistrikt på gränsen mot Osmanska riket och omfattade vad som idag är delar av Moldavien och södra Ukraina, inklusive Krimhalvön.⁶⁵ Dessa områden hade erövrats från kosackerna och Osmanska riket och Moskvas avsikt var att kolonisera dem.⁶⁶ De förblev en del av Ryssland och, efter en rad försök till självständighet och kontrarevolution 1917-1922, införlivades de i Ukrainska Socialistiska Sovjetrepubliken.

I samband med Sovjetunionens sammanbrott och Ukraina självständighetsförklaring uppstod en kortlivad etniskt rysk rörelse för att upprätta det forna *Novorossija* som självständig stat.⁶⁷ Rörelsens lyckades aldrig definiera sina gränser men var framför allt baserad i Odessa, Mykolajiv, Cherson och Krim.⁶⁸ Trots detta politiska misslyckande utgjorde det faktum att etniska ryssar hade försökt upprätta *Novorossija* ett maktpolitiskt verktyg för Kreml. Inom ramverket *Russkij mir* var det en plikt att hjälpa och stödja dem – i synnerhet eftersom både ”det tredje Rom” och ”Heliga Ryssland” som är intimt kopplade till historiska händelser på ukrainskt territorium.

Som anledning till invasionen av Ukraina 2014 angav Kreml det ukrainska förtrycket av den ryska minoriteten

och denna minoritets legitima strävan efter självständighet. Ukrainas ledning utmålades som företrädare för både Nazism och dekadent liberalism – ryskhetens båda huvudfiender inom den strategiskt konservativa historieskrivningen. Invasionen resulterade i annekteringen av Krim och upprättandet av två pro-ryska utbrytarrepubliker, Donetsk och Luhansk. I April 2014 deklarerade Putin att inte bara Donetsk och Luhansk, utan även Charkiv, Cherson, Mykolajiv och Odessa var del av *Novorossija*. Månaden efter detta uttalande utropade ledarna i Donetsk och Luhansk ”Det konfedererade *Novorossija*” och uttalade avsikten att ta kontroll över hela sydöstra Ukraina. Projektet övergavs men *Novorossija* som begrepp och ideal levde vidare.⁶⁹

UKRAINSKA ORTODOXA KYRKANS SJÄLVSTÄNDIGHET

I Ukraina har det tredje Rom-narrativet, tanken om Det Heliga Ryssland, *Russkij mir* och *Novorossija* kombinerats och förstärkt varandra. Ur MP:s perspektiv är Ukraina en omistlig del av det ryska kulturarvet och rysk-ortodox andlighet. 2019 beskrev Patriark Kirill förhållandet:

*Ukraina ligger inte i vår kyrkas marginaler. Vi kallar Kiev för 'alla ryska städers moder.' För oss är Kiev vad Jerusalem är för många andra. Rysk ortodoxi hade sin början där så vi kan under inga omständigheter överge denna historiska och andliga gemenskap. Hela vår kyrkas enhet är baserad på dessa andliga band.*⁷⁰

På sent 1400-tal innebar Konstantinopels försvagade ställning under den turkiska regimen att den kyrkliga ledningen i Moskva i praktiken kom att administrera metropolitdomet i Kiev. 1686 sålde den Ekumeniske patriarken Dionysios IV (som senare exkommunicerades) rätten att viga Kievs metropoliter till Moskva och sedan dess hade MP även haft formell jurisdiktion över Ukrainas ortodoxa kyrka.

Dessa långa och djupa förbindelser omsattes dock inte i pastoral omtanke när Ryssland invaderade Ukraina 2014. MP:s fortsatt orubbliga stöd för Putins politik i Ukraina förpliktade kyrkans biskopar och präster i Ukraina att uttrycka samma hållning, vilket skapade både politiskt och andligt missnöje mot MP. Stora delar av det rysk-ortodoxa kyrkofolket tappade förtroendet för MP samtidigt som de själva riskerade att ses som ryska femtekolonner av sina landsmän. Patriark Kirill och MP föreföll dock helt fokuserade på fortsatt kontroll – och vägen till kontroll innebar att de politiska narrativen trumfades den pastoral omtanken.

Detta missnöje med MP uppstod inom en kyrklig situation som redan var mycket komplicerad, med åtminstone tre olika biskopar som gjorde anspråk på metropolitdomet Kiev.⁷¹ I juni 2016 beslutade Ukrainas parlament – som naturligtvis hade en egen politisk agenda⁷² – att be den Ekumeniske

patriarken att återkalla beslutet från 1686 och sammankalla ett kyrkomöte för att ena Ukrainas ortodoxa kyrka och ge den självständighet.⁷³ MP invände omedelbart att detta var olagligt men den Ekumeniske patriarken lät kungöra att frågan skulle studeras.⁷⁴ Ukrainas ortodoxa kyrka förlänades självständighet av Konstantinopel i januari 2019.⁷⁵

KYRKOSTRIDEN FÖRDJUPAS – OCH BREDDAS

Vid upprättandet av den självständiga Ukrainska ortodoxa kyrkan gick 400 församlingar över från MP till den nya strukturen. Detta utgjorde inte mer än tre procent av MP:s 12 000 församlingar i Ukraina, men det var icke desto mindre ett hårt slag givet MP:s självuppfattning och dess politiska agenda.⁷⁶ Redan när den ekumeniske patriarken meddelade att han avsåg överväga det ukrainska parlamentets begäran inleddes MP:s motangrepp. 2018 bröt MP kommunion med Konstantinopel och inledde en massiv förtalskampanj mot Patriark Bartolomeus personligen, och mot andra kyrkoledare som förväntades ställa sig på Konstantinopels sida.⁷⁷ MP:s anklagelser var bland annat att den ekumeniske patriarken hade givit vika för politiskt tryck från USA och blivit ett verktyg för liberalism och modernism.⁷⁸ Enligt MP var det nu uppenbart att den ekumeniske patriarken var svag och att MP själv var den östortodoxa världens givna ledare; att anspråket på att vara det tredje Rom var uppenbart sanningsenligt.

Efter att även patriarkerna i Alexandria, Grekland och Cypern erkänt den ukrainsk-ortodoxa kyrkans självständighet bröt MP kommunion med dem också.⁷⁹ När 102 präster i åtta afrikanska länder begärde att MP skulle överföra dem till MP:s jurisdiktion tog MP detta tillfälle i akt att upprätta ett eget rysk-ortodoxt biskopsdöme (*exarkat*) i Afrika. Afrika står under Alexandrias jurisdiktion och exarkatet signalerade en fördjupning av kyrkostriden mellan den grekiska delen av kyrkogemenskapen under Konstantinopels ledning och den ryska/slaviska delen med starka band till MP.⁸⁰

KRIGET MOT UKRAINA 2022

Ryska styrkor anföll på nytt Ukraina 24 februari 2022. I sitt tal till nationen målade Putin upp ett aggressivt och hotfullt väst som drog sig allt närmare Rysslands gränser; ett ”lögnernas imperium” under USA:s ledning vars främsta fiende är Ryssland.⁸¹ I maskopi med ukrainska nationalister – ”Hitlers bundsförvanter” – plågar dessa mörka krafter folket i Donbass. För att skydda dem, hävdade Putin, ska en rysk ”militär specialoperation” inledas som syftar till att ”demilitarisera och avnazifiera Ukraina, samt ”ställa de som har begått så många blodiga brott mot civila inför rätta.”⁸²

MP:s hållning har varit att troget och utan undantag eller reservation ge teologisk täckning för Rysslands anfall

och krigföring. Dagen då anfallet inleddes uppmanade Patriark Kirill kyrkan till bön för fred och uppmanade ”alla sidor i konflikten” att minimera civila förluster – och påpekade samtidigt att ”de ryska och ukrainska folken har en gemensam månghundraårig historia som går tillbaka till dopet av Ryssland.”⁸³ I en predikan tre dagar senare, 27 mars, hävdade patriarken att ”den rådande politiska situationen” i Ukraina ”syftar till att se till att de onda krafter som alltid har kämpat mot Rysslands och den ryska kyrkans enhet får övertaget.”⁸⁴ Garanten för denna enhet, menade han, ”är vår förenade ortodoxa kyrka, som i Ukraina representeras av den ukrainska ortodoxa kyrkan, ledd av Hans Eminens Onofrij.”⁸⁵ Han tillade

Må Herren skydda det ryska landet. När jag säger ’ryska’ använder jag ett urgammalt uttryck... Landet, som nu omfattar Ryssland, och Ukraina, och Vitryssland, och andra stammar och folk. Må Herren bevara det ryska landet från yttre fiender, från inre oenighet, så att vår kyrkas enhet stärks...⁸⁶

Den 7 mars, i en predikan på Förlåtelsesöndagen – den östortodoxa fastans viktigaste högtid – gav patriarken sin egen analys av orsakerna till konflikten i Ukraina: folket i Donbass hade förkastat den moderna dekadensen, bland annat genom att inte gå med på att hålla Prideparader, vilket hade gjort dem till ”främlingar på jorden” och ådragit sig de västinspirerade makthavarnas vrede.⁸⁷ Visst pågår ett krig i Ukraina, menade han; ett krig som startades av Ukrainas regering mot folket i Donbass 2014.⁸⁸

Stridigheterna i Ukraina handlar enligt patriarken inte främst om politik, utan är en fråga om mänsklig frälsning och kampen mellan gott och ont.⁸⁹ MP som struktur, och Patriark Kirill personligen, har i alla sina uttalanden valt att träda fram som det ryska anfällskrigets andliga beskyddare. *Russkij mir*, det tredje Rom och *katehon* ställs i Ukraina mot Den Laglöses dekadens och aggression. I takt med att krigets fasor har ökat i både omfattning och intensitet har detta dock varit kostsamt för MP på flera fronter. Patriarkatets ställning har försvagats, inom den östortodoxa kyrkogemenskapen liksom inom de egna leden. Redan 1 mars meddelade Metropolit Evlogij av Sumy, ett stift inom MP:s kyrkostruktur i norra Ukraina, att man inte längre omnämner Patriark Kirill vid den eukaristiska bönen, vilket i praktiken innebär avbruten kommunion. Dagen efter Förlåtelsesöndagen kungjorde Metropolit Onofrij av Kiev – *MP:s egen högste företrädare i Ukraina* – att ”vårt land genomgår en tid av svåra prövningar orsakade av anfallet på vårt land av den Ryska federationens trupper” och tillade att ”krig är den mest fruktansvärda synd som finns i världen... det finns ingen rättfärdiggörelse för de som startar krig.”⁹⁰ Sedan dess har, enligt uppgifter från Ukrainas ortodoxa kyrka, dussintals församlingar och kommuniteter

lämnat MP:s kyrkostruktur för den självständiga, och ytterligare ett antal har slutat omnämna Patriark Kirill under den eukaristiska bönen.⁹¹

ORTODOXT MOTSTÅND MOT MP:S POLITISKA AGENDA

Den hårdhänta behandlingen av präster och församlingar som inte godtar och återger den officiella politiska agendan – att framställa kriget i Ukraina som en berättigad och fredsbevarande militär specialoperation och det ukrainska ledarskapet som russofobiska Nazister och/eller liberaler – har fått stor uppmärksamhet inom och utanför ortodoxa kretsar och ådragit MP en massiv kritik.⁹² Att Patriark Kirill inte bara underlåtit att kritisera kriget men dessutom aktivt använt gudstjänsten, liturgin, som plattform för att propagera för kriget på grundval av begreppen *Russkij mir* och *Novorossija*, har lett till ett ifrågasättande av MP i kretsar som traditionellt har varit dess bundsförvanter.⁹³ I närområdet har bland andra den ortodoxa kyrkans ledare i Estland, Lettland, Litauen och Polen fördömt invasionen. Metropolit Sawa (Hrycuniak), ledare för den vanligtvis MP-förbundna polska ortodoxa kyrkan, liknade Rysslands invasion av Ukraina vid Kains mord på Abel och uppmanade Patriark Kirill att ”uttrycka motstånd mot blodsutgjutelsen.”⁹⁴ Den litauiske metropoliten Innocent (Vasiljev) av Vilnius menade att Patriark Kirills ”politiska uttalanden om kriget” är ”hans personliga åsikter” och att den lettiska ortodoxa kyrkan avser att ”sträva efter större kyrklig självständighet.”⁹⁵ Metropolit Ioseb från Georgiens patriarkat beskrev *Russkij mir*-doktrinen som en ”falsk profetia” och krigets understödjare som ”en kult” och ”kättare.”⁹⁶ Även inom den MP-allierade ortodoxa kyrkan i USA utfärdade biskopssynoden, en månad efter krigsutbrottet, ett uttalande som inleds med orden: ”Vi bevittnar ett anfällskrig av den Ryska federationen mot Ukraina...”⁹⁷

OPPOSITION KAN VARA KOSTSAMT

Samtidigt som höga kyrkoledare gör dessa uttalanden är det viktigt att komma ihåg att priset för en vanlig rysk-ortodox församling att gå emot MP kan vara högt. I Ryssland har ett flertal präster som predikat mot MP:s politiska linje gripits och åtalats.⁹⁸ Utanför Ryssland är metoderna mindre öppna, men inte därför mindre effektiva. Ett belysande exempel är behandlingen av prästerskapet vid den rysk-ortodoxa Sankt Nikolajkatedralen i Amsterdam, vilken sedan länge är ett centrum inom den rysk-ortodoxa freds rörelsen.⁹⁹ Strax efter det ryska anfallet mot Ukraina skrev prästerskapet ett brev till Patriark Kirill i vilket han ombads att fördöma kriget. När detta inte skedde informerade församlingens präster sin metropolit att de inte längre kommer att omnämna patriarken vid den eukaristiska bönen. Följande söndag fick församlingen

besök av metropoliten som anlände i diplomatskyltad bil. Metropoliten förklarade för prästerna att inte bara MP utan även ryska utrikesministeriet var oroade över församlingens förehavanden och att det var deras skyldighet att visa enighet med MP genom att nämna patriarken vid den eukaristiska bönen. Prästerna framhårdade dock i sitt motstånd. Kyrkan utsattes därefter för vandalism och hot från okända personer – inklusive ”Z” klottrat på byggnaden¹⁰⁰ – och tvingades på grund av säkerhetsläget att stänga ned verksamheten.¹⁰¹

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Påverkansoperatörer tar vanligtvis sikte på och utnyttjar existerande tvivel, spänningar och motsättningar i motståndarens läger, i syfte att skapa bättre förutsättningar för de egna målsättningarna. MP har sedan Sovjetunionens sammanbrott utvecklats, anammats och propagerat ett antal narrativ som syftar till att stärka Kremles ställning, både i Ryssland och internationellt. MP:s förmåga att propagera dessa narrativ inom sina egna kyrkostrukturer (genom exempelvis herdabrev och kungörelser) och i de olika forum och organisationer där dessa strukturer ingår (genom dialog och nätverkande) har gjort patriarkatet till en viktig del av Kremles strategiska konservatism. Förmågan att göra detta i det fördolda har dock begränsats kraftigt – både inom och utanför den östortodoxa världen – på grund av MP:s hantering av kriget i Ukraina. En stor del av bakslaget har att göra med att Patriark Kirill personligen framträtt som Putins hantlangare. De två hade en nära relation redan innan Kirill blev patriark, men MP:s problem är mer omfattande än så. Patriark Kirill har under lång tid har ägnat sig åt att omplacera eller avskeda biskopar och präster inom hierarkin som gått emot hans linje.¹⁰² Även om vissa undantag kan finnas förefaller MP som institution vara helt i linje med den politiska agenda som propageras av patriarken.

I fråga om kriget i Ukraina kan det vara på sin plats att betänka att de narrativ som MP har propagerat i samklang med Kreml – det tredje Rom, *Russkij mir* och *Novorossija* – inte syftar till att befria och säkra Donbass. Sammantaget pekar dessa läror på vikten av att säkra Ukraina *i sin helhet* som ryskt eller ryskkontrollerat territorium. Det som nu påstås av den ryska militärledningen vara krigets mer begränsade ”Fas 2” stämmer inte med den själv- och världsbild som Kreml och MP har främjat.¹⁰³ Oavsett hur doktrinerna omsätts i militär verksamhet råder inget tvivel om att MP ser som sin uppgift att befrämja ryska intressen i samtliga områden som kontrolleras av Ryssland. Så sent som 28 mars 2022 kungjorde MP:s biskopssynod att man etablerat en ny organisation i syfte att upprätta ”pastoral kontroll” inom de östortodoxa kyrkorna i Rysslands grannländer.¹⁰⁴ Det

finns därmed anledning att bevaka utvecklingen, inte bara i Ukraina utan även i länder där rysk-ortodoxa kyrkoledare har varit öppet kritiska mot MP; i synnerhet de baltiska staterna, Polen och Georgien.

Vad gäller MP:s verksamhet inom eller genom sina församlingar i västvärlden finns ett antal viktiga aspekter. Kritik och motstånd mot MP:s politiska doktrin, taktik och strategi från östortodoxa församlingar och teologer – inte minst rysk-ortodoxa sådana – utgör det kanske viktigaste och mest effektiva motmedlet mot patriarkatets politiska verksamhet. I slutet av mars begärde drygt 300 rysk-ortodoxa präster från MP:s egen struktur i Ukraina att Patriark Kirill skulle ställas inför en kyrkotribunal på grund av sin kätterska ideologi och sina ”moraliska brott.”¹⁰⁵ Att MP utgör den rysk-ortodoxa kyrkans ledning innebär inte att rysk-ortodoxa församlingar eller dess kyrkfolk kan antas vara representanter för MP:s politiska linje eller medskyldiga till otillbörlig påverkan. *Distinktionen mellan MP som påverkansoperatör och rysk-ortodoxa kyrkan som trossamfund är synnerligen viktig.* Som nämnts ovan var det rysk-ortodoxa kyrkofolket i Ryssland den ursprungliga målgruppen för MP:s politiska projekt.

I Sverige åtnjuter religionsfriheten ett mycket starkt grundlagsskydd. Individens religiösa övertygelse och samfundstillhörighet är en privat angelägenhet bortom statens tillsyn och översyn. Det är därför inte självklart hur svenska myndigheter kan eller bör förhålla sig då en främmande makt utövar politisk påverkan genom religiösa strukturer på det sätt som MP gör. När kritiken mot MP:s verksamhet nu växer är det viktigt att behandla rysk-ortodoxa församlingar och kyrkor på grundval av vad de faktiskt är och gör; att inte särbehandla dem på grund av ”guilt by association” med ett ledarskap som upprepade gånger har bestraffat inomkyrklig opposition med stor hårdhänthet.

Framförallt gäller det att vara lyhörd och förstå skillnaderna mellan MP:s politiska linje, som ligger till grund för dess påverkansverksamhet, och det ortodoxa tankegodts som ligger till grund för grundlagsskyddad religiös tro och legitim kyrklig verksamhet. Ett målande exempel på vikten av nyanser är SVT:s sedermera korrigerade rapportering om att man i en rysk-ortodox kyrka i Sverige inte bara omnämner Patriark Kirill vid den eukaristiska bönen, utan dessutom ber för ”en seger över fienden” samt att Gud må välsigna staten och statsledningen.¹⁰⁶ Båda dessa böner är urgamla delar av den östortodoxa liturgin och handlar om de kristnas seger över *korsets* fiender och statsledningen *i det land man bor*; alltså i detta fall Sverige.¹⁰⁷ Icke desto mindre tolkades de i SVT:s rapportering som böner om rysk seger i Ukraina och för den ryska statsledningen, vilket i sin tur fick inrama resonemang om vilka risker en sådan kyrka kan tänkas utgöra och hur dessa bör hanteras. Omnämmande av Patriark Kirill under den eukaristiska bönen kan förvisso

utgöra ett ställningstagande för MP:s politiska linje. Det kan även handla om ovilja att göra ingrepp på liturgisk praxis eller, givet den nuvarande politiska situationen, oro för konsekvenserna av ett ställningstagande mot MP.

En ansats som inte förstår eller beaktar skillnaden mellan östortodox tro och MP:s politiskapåverkansagenda för med sig risken att man inte uppfattar genuint oroväckande

politiska signaler, samtidigt som man riskerar att övertolka språk som är helt opolitiskt. Detta kan väcka misstankar mot en bredare skara än de som faktiskt agerar som MP:s politiska företrädare – vilket i sin tur kan ge näring åt MP:s påståenden om västvärldens inneboende antireligiositet, den eviga fiendskapen mellan demokrati och ortodoxi, och alla ryssars och rysk-ortodoxas behov av MP:s vägledning och beskydd. ■

Anders Strindberg, fil.dr. i internationella relationer, är Förste forskare vid FOI:s enhet för asymmetriska hot. Han har även en M.A. i teologi från St Vladimir's Orthodox Theological Seminary, New York.

Slutnoter

- 1 Se exempelvis Säkerhetspolisen (2020). *Årsbok 2019* (Stockholm: Säkerhetspolisen):26; "Underrättelsehotet." Säkerhetspolisen (inget datum). Hämtad 2022-04-21 från <https://www.sakerhetspolisen.se/kontraspiration/underrattelsehotet.html>. För en diskussion om detta hot, dess förutsättningar och implikationer, se Anders Strindberg & Erik Svensson (red.) *Demokratisk säkerhet: En antologi*. FOI-R--5233--SE (Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut), i synnerhet kapitel 1 och 3.
- 2 Melik Kaylan (2014). "Kremlin Values: Putin's Strategic Conservatism." *World Affairs* 177(1): 9–17; Jfr. Heather A. Conley (red.) (2022) *The Kremlin Playbook 3: Keeping the Faith* (Washington, DC: Center for Strategic and International Studies): 2.
- 3 För relationen mellan staten och den rysk-ortodoxa kyrkan i Sovjetunionen, se exempelvis John Anderson (1994). *State and Politics in the Soviet Union and Successor States* (Cambridge: Cambridge University Press). Se även Zoe Knox (2005). *Russian Society and the Orthodox Church: Religion in Russia After Communism* (London: Routledge): 41-74.
- 4 För belysande fallstudier av rysk "mjuk makt" och påverkansoperationer i Frankrike, Bosnien-Hercegovina, Georgien och Grekland, se Conley (2022): 38-78. Se även Nicolai N. Petro (2015). "Russia's Orthodox Soft Power." Carnegie Council. Publicerad 2015-03-23, hämtad 2022-03-20 från https://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/727; Alexei Dolinsky (2011). "How to strengthen soft power?" Russkiy Mir Foundation. Publicerad 2011-03-02, hämtad 2022-03-20 från <https://web.archive.org/web/20120602131114/http://www.russkiymir.ru/russkiymir/en/magazines/archive/2011/03/article0002.html>
- 5 För en översikt, se Andis Kudos & Robert Ortung (2010). "Russian Public Relations Activities and Soft Power." *Russian Analytical Digest* 81. Publicerad 2010-06-16, hämtad 2022-03-18 från <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/26212/eth-2215-01.pdf>
- 6 För en överblick av den orientaliska kyrkogemenskapen, se Aram Keshishian (1994). "The Oriental Orthodox Churches." *The Ecumenical Review* 46(1): 103-108.
- 7 För en sammanfattning av patriarkatets ställning och funktion, se "Quick facts about the Ecumenical Patriarchate." Apostolic Pilgrimage to Jerusalem. Hämtad 2022-04-25 från <https://www.apostolicpilgrimage.org/quick-facts.html>
- 8 För en koncis översikt, se "Russian Orthodox Church (Moscow Patriarchate)." World Council of Churches (inget datum). Hämtad 2022-03-27 från <https://www.oikoumene.org/member-churches/russian-orthodox-church-moscow-patriarchate>.
- 9 Eva Bertrand (2012). "Religions in Russia: A New Framework." *Radio Voice of Russia*. Publicerad 2012-12-22. Hämtad 2022-03-28 från https://web.archive.org/web/20130116214915/http://english.ruvr.ru/2012_12_20/Religions-in-Russia-a-new-framework/; Interfax (2012). "Number of Orthodox Church Members Shrinking in Russia, Islam on the Rise – Poll." *Pravmir*. Publicerad 2012-12-17. Hämtad 2022-03-28 från <https://web.archive.org/web/20130530221250/http://www.pravmir.com/number-of-orthodox-church-members-shrinking-in-russia-islam-on-the-rise-poll/>.
- 10 "Устав Русской Православной Церкви." 2000. Hämtad 2022-04-25 från <https://web.archive.org/web/20130224064409/http://www.mospat.ru/ru/documents/ustav/iv/>
- 11 Se exempelvis Per-Arne Bodin, Stefan Hedlund & Elena Namli (2013). *Power and Legitimacy: Challenges from Russia* (London: Routledge); Katia Richters (2012). *The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia* (London: Routledge). Se även Svetlana Alexievich (2017). *Secondhand Time: The Last of the Soviets* (New York: Random House).
- 12 Gudrun Persson (2014). "Vilka är vi? Rysk identitet och den nationella säkerheten." *Nordisk Östforum* 28(3): 199-214.
- 13 Conley (2022): 5-6, 8-9.
- 14 Gudrun Persson & Carolina Vendil Pallin (2014). "Setting the Scene: The View from Russia." I Niklas Granholm, Johannes Malminen och Gudrun Persson (red.) *A Rude Awakening: Ramifications of Russian Aggression Towards Ukraine*. FOI-R--3892--SE (Stockholm: Totalförsvarets Forskningsinstitut):30
- 15 Se exempelvis John Meyendorff (1996). *Rome, Constantinople, Moscow: Historical and Theological Studies* (Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press).
- 16 För mer om detta, se exempelvis Amy Mackinnon (2021). "Why is Putin afraid of Jehova's Witnesses?" *Foreign Policy*. Publicerad 2021-03-26. Hämtad 2022-03-28 från <https://foreignpolicy.com/2021/03/26/why-is-putin-afraid-of-jehovahs-witnesses/>; Victoria Arnold (2021). "Russia: How will extra training of foreign-trained clergy be implemented?" *Forum 18*. Publicerad 2021-05-12. Hämtad 2022-03-28 från https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2657;
- 17 För en synnerligen detaljerad återblick ur ett ortodoxt perspektiv, se Metropolitan Amphilochius (2014). *Chronicles of the Renewed Crucifixion of Kosovo* (Belgrad: Tzetine).
- 18 Conley (2022): 52-53.
- 19 Kaylan (2014); Conley (2022).
- 20 Conley (2022): 2.
- 21 "Konservatism." *Svenska akademiens ordbok*. Hämtad 2022-03-19 från https://www.saob.se/artikel/?unik=K_1987-0347.89y7&pz=5
- 22 Exempelvis är tanken om Ryssland som ett "evigt och enhetligt kristet land" svår att kombinera med tanken om Ryssland som ett "multietniskt och multikonfessionellt imperium." Båda dessa "sanningar" ingår i den strategiska konservatismens idéarsenal – men företräds av olika Kremltroga aktörer. Eftersom dessa narrativ propageras av aktörer andra än statsledningen kan Kreml skörda frukterna utan att kunna hållas ansvariga för sådden.
- 23 Conley (2022): 5-6.
- 24 Andrey Makarychev & Alexandra Yatsyk (2014). "A New Russian Conservatism: Domestic Roots and Repercussions for Europe." *Notes internacionales* 93. Barcelona Center for International Affairs. Publicerad juni 2014. Hämtad 2022-03-27 från https://www.files.ethz.ch/isn/181289/NOTES%2093_MAKARYCHEV_ANG1.pdf; Melik Kaylan (2014). "Kremlin Values: Putin's Strategic Conservatism." *World Affairs* 177(1): 9–17.
- 25 Conley (2022): 12.
- 26 För en översikt av Aleksej II:s liv och gärning, se "Russian Orthodox Church head dies." BBC News. Publicerad 2008-12-05. Hämtad 2022-03-28 från http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/7766625.stm
- 27 J. M. Hussey (1986). *The Orthodox Church in the Byzantine Empire* (Oxford: Oxford University Press): s. 300-303; Anthony-Emil N. Tachiaos (1990). "Byzantium after Byzantium." I J. Meyendorff, J. Breck & E. Silk (red.). *The Legacy of St Vladimir* (Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press).
- 28 "Russian patriarch calls Putin era 'miracle of God.'" Reuters. Publicerad 2012-02-12. Hämtad 2022-03-22 från <https://www.reuters.com/article/uk-russia-putin-religion-idUKTRE81722Y20120208>
- 29 "Russian patriarch calls Putin era 'miracle of God.'" "
- 30 Gudrun Persson, Carolina Vendil Pallin & Maria Engqvist (2020). *Ryssland ändrar grundlagen – innehåll och konsekvenser*. FOI Memo 7091 (Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut): 7.

- 31 För en analys av grundlagsändringarna, se Persson, Vendil Pallin & Engqvist (2020).
- 32 För en tidig analys av den då nyttillträdde patriarken förflyttna och dess betydelse för kyrkans relation med staten, se David Satter (2009). "Putin Runs the Russian State – And the Russian Church Too." *Forbes Online*. Publicerad 2009-02-20. Hämtad 2022-05-09 från https://www.forbes.com/2009/02/20/putin-solzhenitsyn-kirill-russia-opinions-contributors_orthodox_church.html?sh=195fc9eb3bf9.
- 33 Se exempelvis Katherine Keiladis (2020). "The Russian Exarchate: A Eulogy." *The Wheel* 20:8
- 34 Enligt en undersökning genomförd 2017 av Pew Research Center identifierar sig 71% av rysslands befolkning som rysk-ortodoxa men mindre än 6% av befolkningen går i kyrkan. "Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe." Pew Research Center. Publicerad 2017-05-10. Hämtad 2022-02-27 från <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe>.
- 35 Conley (2022): 3.
- 36 Sergey Chapnin (2022). "The Church and the «diabolical force». How Patriarch Kirill forgot about the Gospel and became a preacher of fratricide." *The Insider*. Publicerad 2022-03-22. Hämtad 2022-03-23 från <https://theinsider.ru/en/opinion/sergey-chapnin/249514?fbclid=IwAR2RUDmKdirqpHJU5Reh8UVtXbwCQm4Bor-O1eXgtByFuNpuEmsoYk7Z18>
- 37 Conley (2022): 9; 38-49. Jfr. Kaylan (2014): 9.
- 38 "Putin: Russian president says liberalism 'obsolete'." BBC News. Publicerad 2019-06-28. Hämtad 2022-03-23 från <https://www.bbc.com/news/world-europe-48795764>.
- 39 Nestor Iskanders "Berättelsen om erövringen av Tsargrad" cirkulerade redan på sent 1400-tal/tidigt 1500-tal.
- 40 Dimitri Strémooukhoff (1953) "Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine." *Speculum* 28 (1): 84-101.
- 41 Strémooukhoff (1953).
- 42 Pjotr Shtjedrovitsky (2000). "Русский мир и Транснациональное русское." *Russian Journal*. Publicerad 2000-03-02. Hämtad 2022-03-24 från <https://shchedrovitskiy.com/russkiy-mir/>. För en bredare översikt av begreppet, se exempelvis Cyril Hovorun (2016). Interpreting the 'Russian World.' I Andrii Krawchuk & Thomas Bremer (red.) *Churches in the Ukrainian Crisis* (London: Palgrave Macmillan): 163–173; Mikhail Suslov (2018). "'Russian World' Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of 'Spheres of Influence.'" *Geopolitics* 23 (2): 330–353.
- 43 About Russkiy Mir Foundation. Russkiy Mir. Hämtad 2022-03-25 från <https://russkiymir.ru/en/fund/>
- 44 Russkiy Mir. Board of Trustees. Russkiy Mir. Hämtad 2022-03-25 från <https://russkiymir.ru/en/fund/board-of-trustees/>
- 45 Vladimir Abarinov & Galina Sidorova (2015). "Русский мир": бессмысленный и беспощадный. Radio Liberty. Publicerad 2015-02-18. Hämtad 2022-03-28 från <https://www.svoboda.org/a/26855650.html>
- 46 Alexei Dolinsky (2011). How to Strengthen Soft Power? Russkiy Mir. Publicerad 2011-03-02. Hämtad 2022-03-24 från <https://web.archive.org/web/20120602131114/http://www.russkiymir.ru/russkiymir/en/magazines/archive/2011/03/article0002.html>
- 47 Conley (2022): 11-12. Jfr. George Soroka (2016). "Putin's Patriarch: Does the Kremlin Control the Church?" *Foreign Affairs*. Publicerad 2016-02-11. Hämtad 2022-03-26 från <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2016-02-11/putins-patriarch>
- 48 Daniel P. Payne (2015). Spiritual Security, the Russkiy Mir, and the Russian Orthodox Church: The Influence of the Russian Orthodox Church on Russia's Foreign Policy Regarding Ukraine, Moldova, Georgia, and Armenia. I Adam Hug (red.) *Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova* (London: The Foreign Policy Centre).
- 49 Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. Publicerad 2009-11-03. Hämtad 2022-03-22 från <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
- 50 Nicolai N. Petro (2015). "Russia's Orthodox Soft Power." Carnegie Council. Publicerad 2015-03-23. Hämtad 2022-03-22 från https://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/727
- 51 "Appeal by Metropolitan Hilarion on the celebration of the 1,025th anniversary of the Baptism of Rus." The Russian Orthodox Church Outside of Russia. Publicerad 2013-06-19. Hämtad 2022-03 22 från https://www.synod.com/synod/eng2013/20130619_enmhappeal1025.html
- 52 Se Александр Дугин (1997). *Крестовый поход солнца* (Часть 3). Hämtad 2022-05-10 från <http://arcto.ru/article/1339>.
- 53 Дугин (1997). Se även Victor Shnirelmann (2018). "Alexander Dugin: Building a bridge between eschatology and conspiracy." I Asbjørn Dyrendal, David G. Robertson & Egil Aspren. *Handbook of Conspiracy Theories and Contemporary Religion* (Leiden: Brill): 443-444.
- 54 Александр Дугин (2005) *КОНСПИРОЛОГИИ: Наука о заговорах, секретных обществах и тайной войне* (Москва: Евразия). Shnirelmann (2018): 444-445. Dugins tankegångar bygger på bland annat filosofen Ivan Iljin (1883-1954). Iljins kombination av panslavism, kristendom, antisemitism, rojalism och fascism mynnade ut i en skarp kritik mot västvärldens rationalism och demokrati. Iljin, som såg Ryssland som en odelbar andlig organism och menade att Ukraina inte existerade annat än som del av denna organism, har varit viktig för utvecklingen av Putins själv- och världsuppfattning. Se exempelvis Timothy Snyder (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America* (New York: Tim Duggan Books). För Iljins försvar av Adolf Hitler och den nationalsocialistiska antisemitismen, se И.А. Ильин (1933). Национал-социализм. Новый дух. Hämtad 2022-04-2 från http://www.odinblago.ru/filosofiya/ilin/ilin_i_nacional_sociali
- 55 Alexander Dugin (2019). "Russian-Iranian Partnership for a Multipolar World." Katehon. Publicerad 2016-02-08. Hämtad 2022-03-28 från <https://katehon.com/en/article/russian-iranian-partnership-multipolar-world>
- 56 Christopher J. Adamczyk (2020). *Gods Versus Titans: Ideological Indicators of Identitarian Violence*. Master's thesis, U.S. Naval Postgraduate School. Hämtad 2022-03-22 från <https://www.hsdl.org/?view&did=847107>
- 57 Dugin (2019).
- 58 Conley (2022).
- 59 Малофеев Константин Валерьевич. Ryska folkets världsråd. Hämtad 2022-03-28 från <https://vrns.ru/o-vrns/biografiya-malofeeva-konstantina-valerevicha.php>
- 60 О ВРНС. Ryska folkets världsråd. Hämtad 2022-03-28 från <https://vrns.ru/o-vrns.php>
- 61 "Human Rights and Moral Responsibility: Paper read by Metropolitan Kirill of Smolensk and Kaliningrad, Chairman of the Department of External Church Relations of the Moscow Patriarchate, at the X World Russian People's Council." Interfax. Publicerad 2006-04-04. Hämtad 2022-03-26 från <http://www.interfax-religion.com/?act=documents&div=62>
- 62 2 Tess 2:1-8. *Bibel 2000*.

- 63 "Church Spokesman: Russia Has Messianic Mission to Stop 'American Project.'" *Moscow Times*. Publicerad 2014-12-25. Hämtad 2022-03-23 från <https://www.themoscowtimes.com/2014/12/25/church-spokesman-russia-has-messianic-mission-to-stop-american-project-a42577>
- 64 För QAnon:s syn på Putin, se Ayganysh Aidarbekova (2022). "Russia's QAnon Followers Can't Make Up Their Minds About Ukraine." *Bellingcat*. Publicerad 2022-04-15. Hämtad 2022-04-25 från <https://www.bellingcat.com/news/2022/04/15/russias-qanon-followers-cant-make-up-their-minds-about-ukraine/>
- 65 Paul R. Magocsi (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples* (Toronto: University of Toronto Press): 284.
- 66 Se Gerard Toal (2017). *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus* (Oxford: Oxford University Press): 240.
- 67 Paul Kolstoe (1995). *Russians in the Former Soviet Republics* (Indianapolis: Indiana University Press): 176.
- 68 Kolstoe (1995): 176.
- 69 "Russian-backed 'Novorossiya' breakaway movement collapses." *Ukraine Today*. Publicerad 2015-05-20. Hämtad 2022-03-25 från <https://web.archive.org/web/20150521051525/http://uatoday.tv/politics/russian-backed-novorossiya-breakaway-movement-collapses-428372.html>
- 70 "Russian patriarch likens Kiev for Russian Orthodoxy to Jerusalem for global Christianity." TASS. Publicerad 2019-01-31. Hämtad 2022-03-22 från https://tass.com/society/1042662?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com
- 71 För en nyanserad översikt av denna mycket komplexa kyrkostrid, se Matthew Namee (2022). "Orthodoxy in Ukraine: A Brief Overview." *Orthodox History*. Publicerad 2022-03-21. Hämtad 2022-03-22 från <https://orthodoxhistory.org/2022/03/21/orthodoxy-in-ukraine-a-brief-overview/?fbclid=IwAR2aXoFvqgT527VKdP9FzVEZ86h3BEB23sXPVYRVt3vAbv2UbbUhEX-2T9c>
- 72 Willy Fautré (2019). "Russian Orthodoxy, a security issue in Ukraine." *Euractiv*. Publicerad 2019-01-22. Hämtad 2022-03-22 från <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/russian-orthodoxy-a-security-issue-in-ukraine/>
- 73 Ivan Kapsamun (2016). "Ukraine's parliament appeals to Bartholomew: a historic step." *The Day*. Publicerad 2016-06-22. Hämtad 2022-03-26 från <https://day.kyiv.ua/en/article/day-after-day/ukraines-parliament-appeals-bartholomew-historic-step>
- 74 "Russian Orthodox Church finds Ukrainian Rada's initiative to be gross violation of law." Interfax. Publicerad 2018-06-16. Hämtad 2022-03-26 från <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=13032>
- 75 "Patriarch Bartholomew signs Tomos of autocephaly of Orthodox Church of Ukraine." Religious Information Service of Ukraine. Publicerad 2019-01-05. Hämtad 2022-03-26 från https://risu.ua/en/patriarch-bartholomew-signs-tomos-of-autocephaly-of-orthodox-church-of-ukraine_n95554
- 76 "About 400 UOC-MP parishes joined Orthodox Church of Ukraine." Ukrinform. Publicerad 2019-03-01. Hämtad 2022-03-28 från <https://www.ukrinform.net/rubric-society/2651057-about-400-uocmp-parishes-joined-orthodox-church-of-ukraine-epiphanius.html>
- 77 "Statement by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church concerning the encroachment of the Patriarchate of Constantinople on the canonical territory of the Russian Church." The Russian Orthodox Church. Publicerad 15 October 2018.
- 78 För detta perspektiv, se exempelvis Kirill Alexandrov (2018). "What moved Patriarch Bartholomew to lay to ruin Ukrainian Orthodoxy?" *Orthodox Christianity*. Publicerad 2018-09-23. Hämtad 2022-03-22 från <https://orthochristian.com/115911.html>
- 79 "Statement of the Holy Synod of the Russian Orthodox Church." Orthodoxy.com. 17 October 2019. Archived from the original on 19 October 2019; "Patriarch Kirill to cease liturgical commemoration of Patriarch of Alexandria - Moscow Patriarchate spokesman." Interfax. Publicerad 8 November 2019. Arkiverad 9 November 2019; "Patriarch Kirill ceases liturgical commemoration of archbishop of Cyprus for backing schism in Ukraine." Interfax-Religion. Publicerad 20 November 2020.
- 80 "Moscow 'adopted' 102 clergymen of the Patriarchate of Alexandria, forms 'Exarchate of Africa.'" *Orthodox Times*. Publicerad 2021-12-29. Hämtad 2022-05-10 från <https://orthodoxtimes.com/moscow-adopted-102-clergymen-of-the-patriarchate-of-alexandria-forms-exarchate-of-africa-upd/?msclkid=771cc3bad06711ec85b76327026219f3>
- 81 "Full text: Putin's declaration of war on Ukraine." *The Spectator*. Publicerad 2022-02-24. Hämtad 2022-03-22 från <https://www.spectator.co.uk/article/full-text-putin-s-declaration-of-war-on-ukraine>
- 82 "Full text: Putin's declaration of war on Ukraine."
- 83 Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви. Publicerad 2022-03-24. Hämtad 2022-04-21 från <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903795.html>
- 84 Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасите. Publicerad 2022-03-27. Hämtad 2022-04-21 från <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html>
- 85 Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасите.
- 86 Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасите.
- 87 Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя. Publicerad 2022-03-06. Hämtad 2022-04-21 från <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html>
- 88 Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя.
- 89 Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя.
- 90 "Metropolitan Onuphry calls for 'human compassion and Christian mercy,' condemns war." *Orthodox Christianity*. Publicerad 2022-03-11. Hämtad 2022-03-12 från https://orthochristian.com/145105.html?fbclid=IwAR0IpP0re26BIF8N4OwTGvVtOW6gFvZjb2nG3_E14YYjvXOYA04uehfl18k
- 91 "Dozens of parishes leaving Moscow Patriarchate, joining orthodox Church of Ukraine—Epiphany." Ukrinform. Publicerad 2022-03-27. Hämtad 2022-03-28 från https://www.ukrinform.net/rubric-society/3440978-dozens-of-parishes-leaving-moscow-patriarchate-joining-orthodox-church-of-ukraine-epiphany.html?fbclid=IwAR1YgoUR7uVQsZMxyrvypm8q8H_QRR2TXzpo3wvqPI_2CHDnYwgbwZYMf00
- 92 Se exempelvis John Chryssavgis (2022). "The Crisis of Orthodoxy: Restoring the Image." *The Tablet*. Publicerad 2022-03-26; "A Declaration on the 'Russian World' (Ruskii Mir) Teaching." *Public Orthodoxy*. Publicerad 2022-03-13. Hämtad 2022-03-28 från <https://publicorthodoxy.org/2022/03/13/a-declaration-on-the-russian-world-russkii-mir-teaching/>
- 93 "Holy Synod of the Orthodox Church in America: Statement on Ukraine." Orthodox Church in America. Publicerad 2022-03-28. Hämtad 2022-03-28 från [Public Orthodoxy. Hämtad 2022-03-26 från \[https://publicorthodoxy.org/2022/03/24/the-liturgical-consent-to-war?fbclid=IwAR3j_VouX0c_HIFRh0Q10BakQkgrYKp88WXjcwjV9WIUF-IZ1wET5PL0Tk\]\(https://publicorthodoxy.org/2022/03/24/the-liturgical-consent-to-war?fbclid=IwAR3j_VouX0c_HIFRh0Q10BakQkgrYKp88WXjcwjV9WIUF-IZ1wET5PL0Tk\)](https://www.oca.org/holy-synod/statements/holy-synod-statement-on-ukraine?fbclid=IwAR0atYJ3eCOsKiilKjNjtaLqRnJzHWZ68RfKJjSLHVOdoavOMi7opAsNA. Jfr A. Edward Siecienski (2022).)

- 94 Jonathan Luxmore (2022). "Kirill resists calls to deviate from Putin." *Church Times*. Publicerad 2022-03-21. Hämtad 2022-03-28 från <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2022/25-march/news/world/patriarch-kirill-backs-putin-s-denial-of-ukrainian-independence>
- 95 Luxmore (2022).
- 96 "Metropolitan of the Georgian Church: Any Patriarch or Bishop who supports Russia's actions has nothing to do with Orthodoxy." *Orthodox Times*. Publicerad 2022-03-22. Hämtad 2022-03-28 från https://orthodoxtimes.com/metropolitan-of-the-georgian-church-any-patriarch-or-bishop-who-supports-russias-actions-has-nothing-to-do-with-orthodoxy/?fbclid=IwAR1MusTEskRbkaz5q2CWcd_CNXUIsz_4NQSUNXAJWRhthCgfMseO_jqp-Q
- 97 "The Holy Synod of the Orthodox Church in America: Statement on Ukraine." Orthodox Church in America. Publicerad 2022-03-27. Hämtad 2022-03-27 från <https://www.oca.org/holy-synod/statements/holy-synod/statement-on-ukraine>
- 98 Se exempelvis Siecienski (2022); Polina Ivanova (2022). "Russian Orthodox Church lends legitimacy to Vladimir Putin's war in Ukraine." *Financial Times*. Publicerad 2022-04-18. Hämtad 2022-04-21 från <https://www.ft.com/content/4c03d717-b322-4218-80d2-884d60e028c7?fbclid=IwAR3fVY2g6bWk9-l8PqJj6Spyygm-RICmUrqQCVbu9QatQcvymwrSRZskRe8>
- 99 Katherine Kelaidis (2022). "Prominent Russian Orthodox Church Rejects Pro-Putin Patriarch Kirill, Raising Tensions Within the Orthodox World." *Religion Dispatches*. Publicerad 2022-03-14. Hämtad 2022-03-15 från <https://religiondispatches.org/prominent-russian-orthodox-church-rejects-pro-putin-patriarch-kirill-raising-tensions-within-orthodox-world/>
- 100 Kelaidis (2022).
- 101 Kelaidis (2022).
- 102 Se exempelvis Vladimir Rozanskij (2022a). "St. Petersburg, the heads of Kirill's enemies fall." PIME Asia News. Publicerad 2019-02-03. Hämtad 2022-03-26 från <https://www.asianews.it/news-en/St.-Petersburg,-the-heads-of-Kirill%27s-enemies-fall-46396.html>
- 103 "Russia targets east Ukraine, says first phase over." BBC News. Publicerad 2022-03-26. Hämtad 2022-03-27 från <https://www.bbc.com/news/world-europe-60872358>
- 104 Vladimir Rozanskij (2022b). "Moscow Patriarchate concerns: Youth and neighbouring nations." PIME Asia News. Publicerad 2022-03-28. Hämtad 2022-03-28 från <https://www.asianews.it/news-en/Moscow-Patriarchate-concerns:-Youth-and-neighbouring-nations-55454>.
- 105 "Ukrainas ortodoxa präster: kapa banden till Moskva." *Katolskt magasin*. Publicerad 2022-04-21. Hämtad 2022-04-25 från https://www.katolsktmagasin.se/2022/04/21/ukrainska-ortodoxa-praster-kapa-banden-till-moskva/?fbclid=IwAR29uH7oCCDSi5J2rmiSMYy6VchNp uG8Qg_6oaUV0qUqHAMtXYeKBjseX5Q
- 106 Den ursprungliga artikeln med rubriken "Ryska kyrkan ber för 'en seger över fienden'" är inte längre tillgänglig. För den korrigerade versionen, se "Krav på att rysk-ortodoxa kyrkan i Sverige ska bryta med patriarken." SVT.se. Hämtad 2022-05-10 från <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/ryska-kyrkan-i-sverige-under-press-en-sakerhetsrisk-enligt-kritiker?msclid=190d3d50d05811ecbacf959e1c3a0e2a>
- 107 Se exempelvis "The Universal Exaltation of the Precious and Life-Giving Cross." Orthodox Church in America. Hämtad 2022-05-10 från <https://basilica.ro/en/the-universal-exaltation-of-the-precious-and-life-giving-cross/?msclid=c377a5e0d05a11ecb467cbdc70a5216d>

